

Kultura politiky a politická moderna na konci 19.století

Otto Urban

Míra trpělivosti byla dovršena: "Sražena typickými reprezentanty starých umění v jeden šik", přijala část mladé generace s despektem na ni hozené jméno Česká moderna a v říjnu roku 1895 z plných plic a/od srdce vypověděla své pravdy. Již okolnost, že plné dvě třetiny textu provolání se přímo vztahovaly k otázkám minulé a současné politiky, naznačuje, že vzpurný hlas do značné míry platil také reprezentantům umění politického. Mladá generace se zcela neshovívavou skepsí pohlédla na své otce a po trudném dojmu dospěla k nezvratnému přesvědčení, "že mezi generací starší a ní jest nepřeklenutelná propast".

Za touto propastí vyžadovala pro tvorbu uměleckou včetně umění politického v principu trojí: volnost slova, právo kritiky a úctu k opravdovému přesvědčení. Když si takto vyhradila právo nepředsudečného nazírání skutečnosti, vyjádřila prostořece svou neúctu ke starým fetišům, plochým fotografickým pravdám, frázím, hejslovanění a kdedomovování, úzkoprsému a nadýmanému, ale současně bojácnému nacionalismu. Proti "politice bengálských produkcí" a ohlupování a pochlebování lidu stanovilo dvanáct apoštolů tehdejšího nového myšlení svůj vlastní výměr politiky: "Politika? Nemůžeme pochopiti, že by to byla jednak jakási věda plná machiavelismu, kramářství, napalování, maskování, jednak jeviště, kde se sklízí potlesk, popularita, květiny, polibky druží-

ček a nadšení národa, Politika je těžká a namáhavá práce a jen práce, A tichá práce," A stejně jako výsledek skutečné umělecké tvorby musí být také výsledek skutečné politické činnosti produktem individuality, vysoce kvalifikovaného a současně mravně odpovědného činitele. Vznešeně pojatý individualismus modernistů neměl nic společného s primitivním egoismem, naopak, měl být přímo úměrný ke stupni sebezapření: "Nic pro sebe sama, vše pro věc." Bez předsudků a lichých axiomat v národnostní, sociální a dalších otázkách odmítli modernisté rozhodně také dosavadní praxi politického stranictví, kterou považovali spíše za překážku než prostředek společenského pokroku: "Všude, důsledně i v politice, prohlašujeme se proti stranám, pojímaným po vojensku a církevníku."

Pozoruhodný manifest české umělecké a politické moderny samozřejmě nemohl ujít a také neušel pozornosti současníků. A to mj. proto, že byl publikován v době vrcholící předvolební kampaně do českého sněmu a mohl být docela dobře chápán jako provolání ustavující se nové strany. Navíc byl zřejmě vědomým příspěvkem k poznovu aktualizovaným teoretickým i praktickým sporům o českou otázku. Z tohoto hlediska politicky záživný podzim roku 1895 přímo provokoval k tomu, aby dozrálo prohlášení podobného druhu. Samozřejmě bylo svým způsobem jedinečným aktem, nikoli však izolovaným a zcela výjimečným. Znamenalo bušení na již pootevřené anebo se pootevírající dveře. Otázky, ke kterým se autoři manifestu vyjadřovali, byly v českém prostředí diskutovány již přinejmenším od doby rukopisných

bojů 1886/87 a pak znovu a znovu nastolovány v realistickém či pokrokovém prostředí po celou první polovinu 90. let. Proto také nebylo náhodou, že se velice brzy zvláště k politické části manifestu přihlásili slovy Jana Herbena realisté a vcelku příznivě jej přijala také většina proudů diferencujícího se pokrokového hnutí. Dotčení se přirozeně museli cítit mladočeští otcové, ale ti zachovali svůj bohorovný klid a nad neuvěřitelnou naivností se jen pošklebovali. "U nich je to pořád samý rozbor", konstatoval na jedné z předvolebních schůzí 18.11. 1895 Jaromír Čelakovský, "samá analýza, samá kritika a velmi málo nějakého souboru, nějaké syntéze vedoucích idejí". Když ale shodou okolností téhož dne ujistil ve Vídni Machar Kaizla, že moderna bude prý jen literární frakcí a bude doplňovat realism v beletrii - a politikou horkou kašičku ponechá mladočechům samotným -, dostalo vystoupení modernistů své konkrétní hranice a přestalo být možným zdrojem větších politických kampaní.

Téměř okamžitý rozklad zdánlivě úzké součinnosti umělecké a politické moderny byl vcelku přirozený a pochopitelný. Manifest usiloval především o vytvoření takového tvůrčího ovzduší, které by umožňovalo výrazovou mnohotvárnost a emancipovalo "národní umění" z více či méně přímé závislosti na "národní politice". Osvobození od politických axiomat a určité "kultury politiky" a její kulturní politiky bylo důsledně možné jen tehdy, změnila se politika samotná. To tehdy cítilo a přálo si celé duchovně čilejší mladé pokolení. Současně ale také cíti-

lo a věděl, že tak jako není souměřitelné experimentování a novátorství v umění a politice, tak není možné klást rovnítko mezi uměleckou a politickou modernu.

Z jakých zdrojů vyrůstal a jaké podoby nabýval pojem modernosti v politice na sklonku 19. století?

V souvislosti se základními tendencemi společenského vývoje 17. a 18. století vyzrál na většině území kontinentální Evropy specifický typ "kabinetní politiky", která měla svou kulturu, přesná pravidla, formy a normy. Kabinetní politika vycházela důsledně z byrokraticko vrchnostenského pojetí organizace a správy veřejného života a odrážela zdánlivě neotřesitelnou dějinnou zkušenost, že lidé nejsou schopni samosprávy ve smyslu přirozené regulace přirozených rozdílů. Teokraticko-monarchický princip, podle kterého byla veškerá smysluplná činnost lidí určována a usměrňována zvenčí, anebo přesněji řečeno "shůry", byl díky "modernismu" absolutistických států novověku doveden do velice usoustavněné a nejednou dobře fungující podoby. Zvláště pak tehdy a tam, kde více méně osvícenský absolutismus zasahoval do veřejných záležitostí skutečně rozumným a obecněji vítaným způsobem. Dobře známý obsah habsburské kabinetní politiky - vše pro lid, ale nic skrze lid - směřoval koneckonců svým způsobem ke státu všeobecného blahobytu a materiální spokojenosti, právní jistoty a sociální rovnováhy.

Avšak i ta nejosvícenější kabinetní politika zůstává kabinetní politikou a není ničím jiným než racionalizovaným a modernizovaným vyjádřením prastarého principu.

Tento princip však byl od počátku novověku postupně ve stále větší míře konfrontován s demokraticko-republikánským principem, který představuje zcela jiný typ moderní politiky, vychází z přirozené způsobilosti lidí k samosprávě veřejných věcí, vrací jim skutečně či domněle ztracená přirozená práva a proti výlučné, uzavřené kabinetní politice formuluje v praxi požadavek obecné, veřejné a otevřené politiky, předpokládající jako samozřejmost svobodu slova, právo kritiky a úctu k jinému mínění.

Novodobé politické dějiny jsou obecně vzato trvalým střetáváním těchto dvou principů, přičemž skutečně moderní politika se všemi důsledky vychází z přirozenoprávní koncepce člověka a společnosti. V tomto smyslu je úsilí politické moderny časově rozloženo do dnes již dlouhého období a má své dobově konkretizované podoby.

Pro značnou část zemí střední Evropy byla významným mezníkem a první velkou konfrontací zkušenost roku 1848. Tehdy byly ve víceméně rozvinuté podobě formulovány také v českém prostředí všechny hlavní zásady moderní politiky, proti uzavřené kabinetní politice vytýčena otevřená občanská politika. Politické dění a myšlení roku 1848 se stalo trvalým odrazovým můstkem a nepominutelným měřítkem svezepého úsilí následujících změn. Jak je dobře známo, konfrontace roku 1848 skončila kompromisem s dlouhodobými důsledky. Teokraticko-monarchický princip vlády zůstal zachován, musel se ale sám dále "modernizovat" a přizpůsobovat rostoucímu tlaku zdola.

Tak se postupně utvořily dvě rozdílné sféry politiky.

Rakouské zákonodárství, na kterém spočíval politický systém ústavní monarchie až do zániku říše, věcně rozlišovalo mezi občanskými a politickými právy a pod pojmem politických práv rozumělo práva spojená s podílem na vytváření a výkonu politické moci v užším slova smyslu. Na státněbyrokratickém základě byla nadále vybudována soustava veškeré výkonné moci, analogickým způsobem byla organizována soudní moc. V úřadech výkonné moci, ať již šlo o vládní kabinety ve Vídni či pracovní okresních hejtmanství v zapadlých městech, přetrvávala v praxi kabinetní politika, přestože byla v rostoucí míře vystavována kontrole orgánů zákonodárné moci. Ale vliv a vzájemná vazba byly z celé řady důvodů také zpětné - také v kuloárech sněmů a parlamentu se přechoasto dělala kabinetní politika. Až do konce 19. století byla státní politika v užším a vlastním slova smyslu i nadále záležitostí privilegované menšiny, i když pravda menšiny mnohem širší a různorodější než před rokem 1848.

Kdesi na široké periférii veřejného života se však současně vytvářela další politická sféra, která již měla do značné míry všeobecný ráz. Veškerá občanská aktivita, projevující se nejrozličnějšími formami /peticemi, demonstracemi, manifestacemi, slavnostmi, poutěmi, tábory pro i proti, spolkovou činností atd./ vytvářela obrovský potenciál veřejného mínění. Od něj si samozřejmě nelze odmyslit obrovskou roli politické žurnalistiky a publicistiky, záplavy letáků, brožurek a dalších tisků. I když se obecné veřejné mínění formovalo do značné míry

mimo vlastní sféru státní politiky a přímo se formálně na tvorbě politického systému nepodílelo, bylo politickým činitelem nepodcenitelného významu. Druhá sféra občanské veřejné politiky jednak čas od času přímo ovlivnila rozhodování odpovědných činitelů vlastní státní politiky v užším slova smyslu, ale současně se také stala přirozenou živnou půdou, na které se formovala sociální, politická a kulturní hnutí, která dříve nebo později usilovala o proniknutí do první sféry a tím také o pronikavější změny celé politické struktury státního organismu.

A právě v důsledku stále zřejmější aktivizace nových sil a hnutí - zejména a v klasické podobě hnutí dělnického - se zřejmý rozdíl mezi oběma sférami politiky koncem 19.století stával více než problematický. Požadavek odstranit rozpor mezi všeobecností občanských a výlučností politických práv a úsilí o zevšeobecnění politických práv byly konkrétním dobovým výrazem "moderní politiky" z konce minulého století.

Šlo tu však také o něco jiného: Obrodit původní étos měšťanské politiky, vrátit jí ideální prostou noblesu a mužnou otevřenost, evidentně postupem času deformovanou přežívajícími praktikami kabinetní politiky. Vznešená představa o poslání a vystupování politika, ideálně formulovaná a v nejednom případě prakticky uplatňovaná v letech 1848/49, utrpěla lety mnohé šrámy v konkurenci se stále více se rozmáhajícím politikařením jako více-méně úspěšnou imitací kabinetní politiky v občanském pro-

středí. Proti politikaření bengálských produkcí v různém či černém provedení, boucharonství pouličnímu i sněmovnímu, pítví politice při pítvě i bez pítva, proti politickému chytráctví i hlouposti usilovala moderní politika 90.let minulého století v podstatě o dvojí:

Soudobá politika jako věda a umění vyžadovala kvalifikované vědění a poznání. Politika nadšence a orátora měl nahradit střízlivě uvažující a věci znalý politik - vědec. Rozbory z přelomu století ukazovaly neblahé důsledky rozdílných nároků na vzdělanostní úroveň politiků v různých oblastech státní politiky. Průměrná intelektuální úroveň poslanců jednotlivých zákonodárných sborů byla nesrovnatelně nižší než srovnatelná úroveň úřednictva kteréhokoli ministerstva. Tím byla mj. také dána stálá převaha orgánů výkonné moci, které do značné míry zůstávaly těžištěm přípravy návrhů zákonů a nepřímým iniciátorem zákonodárné činnosti. Nešlo přitom ani zdaleka o akademickou samoučelnou učinnost, nýbrž o takový stupeň poznání a znalostí, který by zaručoval osobní názorovou nezávislost a schopnost odolat tlakům vnější manipulace.

Dostatečné vzdělání mělo být také přirozeným předstupněm pozitivní a realistické politiky, která sice vychází z pevných zásad, ale je prostá vysněných axiomat a dogmatických tézí. Tato nová politika neměla být zdaleka omezena na sněmovní či parlamentní oblast, měla směřovat k překlenutí rozporu mezi oběma sférami politiky a mít tak svou široce pojatou programovou základnu, týkající se všech oblastí veřejného života. Z těchto zdrojů pramenily

náročné programy, se kterými skupina realistů vystoupila již v polovině 80.let; těmto trendům se byla od 90.let nucena přizpůsobovat s větším či menším zdarem většina českých politických stran bez ohledu na ideová východiska. V tomto smyslu nešlo ve velkém sporu o novou koncepci české politiky zdaleka jen o boj otců a synů, společenských tříd a jejich politických stran. Dělicí linie nemusela být nutně vázána na generaci anebo určité společenské prostředí. Procházela zhruba tam, kde končila selanka rozšafného broučkovsko-kondelíkovského bytí a žití a začínalo přemýšlivé trápení nad světem nedávno minulé i přítomné současnosti. Jen zdánlivě proto překvapuje, že jedna z nejlepších diagnóz soudobé české politiky pocházela z pera autoritativního staročeského politika A.Bráfa, který v roce 1902 mj. napsal: "V našem dosavadním životě politickém hrál nemalou úlohu duch dedukce zrovna hýřivé, dedukce z jistých axiomatických hesel. Ano, mnohá měla zrovna ráz čehojsi metafyzického, za obzorem všelike zkušenosti ležícího... Neboť povážlivou, snad nejповážlivější stránkou politického vývoje českého za poslední dvě desetiletí jest, že nové strany se nepodjímaly tříbivé práce, na níž se pokrok politického života zakládá, nýbrž proti bezděčnému tříbícímu vlivu zkušenosti naopak vytyčovaly heslo návratu k tuhým axiomatům minulosti a ke starým způsobům dedukce. Toť náš osudný kruh."

Prorazit tento osudný kruh nutně znamenalo podrobit soustavné kritice programová axiomata, obsah a cíle

77
české politiky. Jinými slovy řečeno to znamenalo pocho-
pit smysl zkušenosti několika desetiletí novodobé české
politiky, která jako by se stále pohybovala v tom osu-
dovém kruhu a bezradně otáčela na místě své pravdy.
O tuto pravdu se konec konců jednalo ve všech praktic-
kých i teoretických sporech o českou otázku. Za povšim-
nutí přitom stojí skutečnost, že většina kritických vy-
stoupení směřovala do vlastních řad. Svoboda projevu,
volnost kritiky a respekt k mínění druhého se nepožado-
valy od vídeňské či jiné vlády, nýbrž od domácích autorit
či-poněkud nadneseně řečeno-od "české pseudovlády". Ne-
jde nám v těchto souvislostech tolik o obsahovou stránku
dobře známého politického programu, nýbrž o obecně poli-
tické důsledky, vliv na "kulturu české politiky" a obec-
ně politické klima. Vzhledem k celkovému postavení novo-
dobé české společnosti se od dob vlasteneckého snažení
utvářela politika uvědomělé části měšťanstva na relativ-
ně úzce vymezené základně specificky pojatých národně
emancipačních cílů. Obecně politické bylo v praxi zpra-
vidla podřizováno národně politickému a většina pokusů
řešit ono známé riegrovské dilemma "bojovníka v temné no-
ci" ve prospěch obecně politické aktivity byla přijímána
s podezíráním či přímým kacéřováním.

Česká měšťanská politika se ohradila s nejlepšimi
úmysly několika tezemi zásadního programu, o jehož spra-
vedlnosti a oprávněnosti byla přesvědčena až do těch
hrdel a statků. Za těmito hradbami axiomat postupně "ztuh-
la", i když více méně instinktivně od 80.let dokázala být

při nejrozumnějších výpadech v praxi až překypivě realisticky pružná. V zrcadle skutečnosti 80.let se ukázaly inspirující podněty kritické reflexe následujícího desetiletí. A jednou z nosných částí celého hradebního systému české měšťanské politiky byla stále zdůrazňovaná potřeba národní jednoty a svornosti jako předpokladu jakékoliv akceschopnosti. Tak byla oficiální česká politika, vstupující do "první sféry" vlastního státněpolitického života, organizována nezbytně hierarchicky autoritativně. Za mluvčími a myslícími výtečníky následoval houf hlasujících a za nimi měly následovat zástupy příkyvujících. Obavy z nepřátel národních zvenčí měly posilovat zdánlivou vnitřní jednotu, ale tím také autoritativní strukturu členění vnitřního politického života. I to byla původně snad nechtěná, nicméně reálná česká daň kompromisu roku 1848.

Ztenci hradby politických axiomat a neomylnosti jejich vykladačů a otevřít dokořán brány svěžímu proudění doby, to byl úmysl a úkol nastupujících šiků. V nich byly vedle sebe seřazeny značně různorodé síly, uplatňující v souladu s osobními a osobitými sklony tu filozofické, tu politické či ideologické hledisko. Také výsledné závěry a navrhovaná řešení nebyly přirozené, a ani nemohly být, shodné, vždyť také konec konců nešlo o to nahradit jednu autoritativní koncepci jinou, právě naopak.

Politická moderna z konce 19.století tak nespočívala v určité jednotě názorů, nýbrž v blízkosti určitých východisek, kterými byla společná úcta ke kvalifikované

a tvořivé činnosti a jejím výsledkům. Úcta, která se ovšem až štítlivě lišila od jakéhokoli nekritického kultovníctví teokraticko-monarchického typu. Tvrdá, tichá a soustavná práce, která nejen prostě reprodukuje, nýbrž důvtipně produkuje a zmnožuje síly člověka - to je požadavek, se kterým se setkáváme v té či oné podobě prakticky ve všech textech, ve kterých se umělecká i politická moderna obracela k veřejnosti. Tam bylo také snad nejvlastnější jádro české otázky a úsilí české politické moderny na konci století. Tvrdá, tichá, ale plodná práce na všech úsecích veřejného života a všech oblastech hmotné i duchovní kultury, práce povyšující občana této země na rovnocenného a rovnomocného partnera bližších i vzdálenějších evropských sousedů. V tomto smyslu byla odmítána v plném rozsahu ona zvláštnost "češství" jako už nepřirozená sebeidentifikace a poněkud nešťastné privilegium.

Ocenění hodnoty a cti práce jako zdroje přirozené seberealizace člověka nebylo ničím převratně novým - v české politice ho můžeme sledovat přinejmenším až k Havlíčkovi -, ani něčím, co by se stalo v obecnějším měřítku "národní vlastností či majetkem". Stačí připomenout sarkasmus činorodných lidí typu V.Dyka a několik veršů jeho hrůzostrašné české ukolébavky z přelomu století:

Spí sladce, moje dítě,
spí celá tvoje zem .
Spí tiše, až se vzbudíš
tím těžkým jejím snem.

.....

Spi, abys rostlo rychle,

a mohlo trpět včas.

A nediv se, že slyšíš

dnes příliš tvrdý hlas.

Dnes kolébá tě otec,

a ten má tvrdý hlas.

Z deváté, desáté ruky,

myšlénky budeš brát

a po Evropě nosit

už obnošený šat.

.....

A oklikami půjdeš,

kde jiní rovně jdou.

Co jiným zcela jasným,

bude ti záhadou.

Přesto mělo ocenění práce na sklonku 19.století dobově svůj zvláštní význam již vzhledem k úzké souvislosti pojmů práce - dělník. A dělnictvo bylo také hlavním nositelem hnutí, které v boji dvou filozoficko-politických principů usilovalo o zrušení rozdílu mezi politickou a občanskou svobodou. Na jeho straně pak přirozeně stála naprostá většina vskutku moderní pokrokové veřejnosti bez ohledu na povolání. I když konkrétní dělnická politika nemusela být vždy moderní, moderní politika byla vždy dělnická ve smyslu dělná, tvořivá.

Konstatovali jsme, že politická moderna konce minulého století byla jen určitým dějstvím dlouhého dramatu.

Leccos z tehdejších konkrétních projevů bychom dnes mohli docela dobře považovat za "nemoderní" a dávno překonané, pokud zúžíme pojem moderna na módnost anebo spojíme jen s určitými časovými projevy. V souboji dvou filozoficko-politických principů však mělo toto dějství své historicky nezastupitelné místo. Je už asi, a nadlouho ještě zůstane, osudem dáno, že ani nejsamozřejmější pravdy nevítězí automaticky a musejí být stále znovu obnovovány. Nesnází demokracie si byli vědomi ostatně již první hlasatelé přirozených práv člověka, spojující své naděje poeticky s "jarem národů". Velice moderně a krásně už před 140 lety na adresu pochybovačů a ustrašených řekl Franz Schuselka: "Jaro v přírodě se také neprobouzí rázem a nepřináší jen nádherné kvítí a užitečné tvorstvo, nýbrž také býlí a jedovaté rostliny a všelijaké štíry. A přece nikoho nenapadne ho zatracovat!" Ostatně, sám by se časem přesvědčil, že mu to není nic platné.